

Sistemi vrijednosti u konkretnoj socio-psihološkoj svijesti*

Antun Petak

Centar za društvena istraživanja
Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21/I

Revija za sociologiju 1976, God. VI., br. 1 (ožujak): 16–30

OPĆA PRIPOMENA

Sistem socio-kulturnih vrednota, kako je poznato, najtješnije je vezan uz odnos socijalne organizacije (posebice društvenog sistema)¹ i ljudske socijalnosti. Tako se sustav socio-kulturnih vrijednosti zapravo odnosi na sam temelj društvenog uređaja, cjelokupan kompleks društvenih odnosa, odnosno vrijednosti se interpretiraju kao *raison d'être* svih društvenih institucija. Da budemo precizniji: svaki društveni sustav ili pak oblik društvenosti »insistira« na vrijednosnim orijentacijama, odnosno počiva na kulturno definiranim ciljevima. Djelujući u smjeru prihvaćanja tih ciljeva svaki sistem kod vlastitih pripadnika ponajviše želi osigurati svoj legitimitet. Naime, način proizvodnje koji se nalazi u osnovi društvenog sustava nije samo gospodarski fenomen (radi se o načinu proizvodnje čovjekove egzistencije!) nego teži da s vremenom preraste u cjelokupan sistem društvenih odnosa, institucija, mišljenja i vrijednosti, itd. Ova se pak nova struktura nastoji generalizirati i univerzalizirati i s vremenom relativno osamostaliti od vlastite ekonomske podloge, a kada se to dogodi onda ona pruža otpor promjenama uvjetovanim društvenim procesima.²

* Ovaj je rad prerađena i dopunjena verzija referata prirednoga za simpozij *Suvremeno društvo i problem ljudskih potreba i vrijednosti*, a kojega zbog spriječenosti nisam mogao podnijeti. Proizašao je iz projekta *Društveni procesi i društvene vrednote*, koji je sam realizirao u Centru za društvena istraživanja Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu od 1973–1975. godine. Projekt je financirala Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske u društveno-ekonomskoj oblasti (SIZ-VI).

Tekst će u koncepcijom određenoj neznatno skraćenoj verziji biti objavljen kao poglavlje u radu: Antun Petak, *Društveni procesi i društvene vrednote (Pristupna razmatranja)*, Centar za društvena istraživanja IDIS-a, Zagreb 1976 (u tisku).

¹ U skladu s historijsko-strukturalnom metodom sociologije društveni se sistem sastoji od interakcije dvaju ili (u pravilu) više socijalnih agensa ili aktera, od situacije koju čini odnos prema drugim akterima kao spoznajnim ili poželjnim predmetima, te od kolektivnih ciljeva i akcija (consensus normativnih i spoznajnih očekivanja) — ideologija, ciljeva i akcija određenih klasa. Posebna polarizacija aktera, a time ujedno ciljeva i vrijednosti zamjetna je u tzv. asimetričnim situacijama, naročito u toku socijalne revolucije (Rudi Supek, »Društveni procesi i društvene vrednote«, u R. Supek i sur.: *Društveni procesi i društvene vrednote*, IDIS, Zagreb 1969, str. 23, rukopis pohranjen u arhivi Instituta).

² Karl Marx, *Predgovor Prilogu kritici političke ekonomije*, Kultura, Beograd 1960.

KONKRETNA VRIJEDNOSNA SVIJEST

Prema tome, način proizvodnje uključuje i tzv. superstrukturu koja ima svoje ciljeve, norme ili vrijednosti a koje taj način legitimiraju. Pretpostavkom reprodukcije društvenog sistema tako onda možemo smatrati i vezivane identiteta pojedinaca i grupa uz dominantan način proizvodnje. To se postiže procesom socijalizacije kojem je cilj usvajanje i uspostavljanje (oličavanjem) društvene kao moralne hijerarhije. Osnovu tog djelovanja čini kultura.³ Možda drugim riječima: problematika društvenih odnosa neshvatljiva je izvan vrijednosne svijesti kao nedjeljivog aspekta društvene svijesti.

Valja, međutim, razlikovati ovaj tzv. normativni sistem socio-kulturnih vrijednosti od sistema vrednota kao vrijednosne svijesti unutar društvene (u smislu socijalno-psihološke) svijesti konkretnih društvenih grupa i pojedinaca, iako se normativna svijest nastoji realizirati kao socijalno-psihološka ili tzv. prosječna društvena svijest. Sistem vrijednosti u ovom drugom smislu, predstavlja izvjesne relativno trajne konstante u svijesti ljudi koje im omogućuju identifikaciju s drugim ljudima bez koje je nezamisliva solidarnost s društvenom grupom, odnosno integracija u određeni društveni pokret ili društveni sistem. Te pak vrednote, ili relativno trajne konstante ne zavise više nikako samo od društvenih norma, nego prvenstveno od položaja grupa ljudi o kojima je riječ u raspodjeli društvenih uvjeta proizvodnje.

S tog stajališta sistem vrednota prije svega znači tzv. idealno rješavanje položaja i odnosa pojedinca i grupe prema prirodi, drugom čovjeku, drugoj grupi i globalnom društvu, koji je odnos sadržajno i hijerarhijski određen dužim procesom kristalizacije grupnog iskustva, tradicije, itd. Zato što je riječ o ljudskoj egzistenciji vrijednosni se sistem, po svojoj prirodi centrirao oko poželjnog i nepoželjnog. Time se javlja oblikom motivacije i djeluje finalistički, dakle selektivno utječe na uključivanje ljudi u društvenu akciju čiji je cilj transcendiranje konkretne stvarnosti. Čak i onda kada se vrši idejna prinuda u smislu da je ideal već ozbiljen. Sistem vrednota — uključujući dimenziju temporalnosti, tj. odnos prema društvenom vremenu: prošlosti, sadašnjosti i budućnosti — tako stoji u najtješnjoj vezi s očuvanjem integriteta triju društvenih realnosti: ličnosti u međuljudskim odnosima, grupe u međugrupnim odnosima i društva u odnosima globalnih društava.⁴

Bitno je pri tom da vrijednosna svijest nastoji preplaviti čitavu društvenu zbilju (iako s njom stoji u izvjesnoj suprotnosti), jer samo tako može idealno riješiti način postojanja pojedinca kao člana grupe i grupe odnosno klase kao dijela društva. Ta suprotnost izaziva sukob ideala i društvene stvarnosti, koji se u manifestnom obliku javlja kao sukob i borba društvenih grupa, a ponajviše u obliku revolucije kojom revolucionarni pokret — kao neposredno vidljiva društvena akcija na globalnoj društvenoj razini (istupajući u ime interesa i ciljeva svih ljudi) — nastoji izazvati totalnu promjenu kako društvene strukture, tako i društvene svijesti.

³ Hans Peter Dreitzel, *Some Recent Trends in the Cultural Development of Industrial Societies*, 1973 (mimeographed).

⁴ Vidi definicije u: Clyde Kluckhohn, »Values and Value-orientations in the Theory of Action«, Part 2, Chapter 2, in T. Parsons and E. Shils, *Toward a General Theory of Action*, 1951; Joseph H. Fihter, *Sociology*, University of Chicago Press 1957, pp. 301—302; Nicholas Rescher, »What is Value Change? Framework for Research«, in Baier and Rescher (eds), *Value of the Future*, New York 1969; Rudi Šupek, »Društveni procesi i društvene vrednote«, u R. Šupek i sur., *Društveni procesi i društvene vrednote*, IDIS, Zagreb 1969, str. 9—11 (rukopis pohranjen u arhivi Instituta).

Budući da klasa ne bi ni mogla vršiti svoju društvenu ulogu kada o toj ulozi ne bi posjedovala svijest, tj. kada ne bi bila svjesna svog društvenog položaja, svojih potreba te društvenih i političkih interesa (ciljeva), prirodno je što je Marx težište u svom programu za teoriju klasa posebice stavio na analizu društvene svijesti. Naročito se to očituje uzmemo li u obzir da se — polazeći od »općeg interesa«, »općih prirodnih prava čovjeka«, odnosno šire društvene svijesti — neka klasa i pored isticanja svojih posebnih interesa uspjeva više ili manje izjednačiti sa sviješću druge klase ili čak sa sviješću čitavog društva. To je svojevrsno prerastanje klase u zajednicu prelijevanjem na razinu globalnog društva u nastojanju da procesom totalizacije preraste u zajednicu. Naime, svaka klasa nastoji objediniti — barem u početku — interese svih klasa. O tome govori i Gramscijeva teorija hegemonije radničke klase, odnosno njegova analiza klasa u usponu i zalazu, nastala dvadesetih godina našega stoljeća.

Vodimo li računa da je za konstituiranje radničke klase bitna svijest, te da je u suvremenosti u tzv. »normalnim« društvenim uvjetima radništvo zajedno sa svim ostalim društvenim grupama u procesu socijalizacije pod utjecajem ideala producentско-konzumentske civilizacije, onda su to očito presudna pitanja. Posebice jer radnička klasa ne može egzistirati kao klasa za sebe ako se ne bori za socijalizam, tj. ako ne zastupa interese svih ljudi, svjesna da njeno vlastito oslobađanje istodobno mora značiti i oslobađanje čitavog društva (prevladavanje klasnih odnosa uopće). Problem je to složeniji što se u suvremenim tzv. nekriznim društvenim uvjetima u svijetu zapravo socijalizacijom ne formira i ovakva konkretna socijalno-psihološka svijest.

ZNAČAJ PROBLEMA VRIJEDNOSNE SVIJESTI U SUVREMENOSTI

Ako vrednote možemo interpretirati kao simboličku socijalnu identifikaciju s realnim ili mogućim zajedničkim društvenim ciljevima, gdje se krećemo izvan principa racionalnosti u instrumentalno-proizvodnom smislu, a stupamo na teren društvenog pokreta kao akcije usmjerene ne samo na dokidanje i prevladavanje podjele rada, nego prije svega i gotovo isključivo socijalne snage usmjerene na kreiranje proizvodnih odnosa, tj. na društveni sustav, onda se pitanje akcije (kojom bi se prevladali društveni odnosi upereni protiv čovjeka i protiv ozbiljenja istinske zajednice slobodnih proizvođača) danas javlja otvorenim kako na Zapadu tako i na Istoku. Ili: ako su vrednote istodobno, također, simboli koji služe za interpretaciju, a time izbor i ozbiljenje društvenih uloga, s jedne strane, te kao instrumenti društvenog nadzora i društvenog pritiska na pojedinca (kako bi se ponašao prema prihvaćenim standardima), s druge, onda su izuzetno važne za suvremenost zbog njihove zamjetne uloge u vladajućoj kulturi potrošačkog kapitalističkog i kulturi industrijski razvijenog etatičkog socijalističkog društva. Obje ove kulture svode se zapravo na tzv. manipulativni tip kulture kojega sadržaj čine one vrijednosti što legitimiraju postojeći društveni sistem, tj. vladajući način proizvodnje. Zbog sveprisutnosti te kulture, ponajprije zahvaljujući sredstvima masovnih komunikacija, zbiva se izvjestan proces homogenizacije siste-

KONKRETNA VRIJEDNOSNA SVIJEST

ma vrednota,⁵ odnosno životnih orijentacija i aspiracija na razini dokolice kao kulturne etike svedene na potrošnju i razonodu.

Razvitak industrijskog društva, naime, doveo je do formiranja divovskog sloja ljudi, producencko-konzumentske mase koja se naziva »novom klasom blagostanja«.⁶ U osnovi oblikovanja ove klase svoji evolucija »duha kapitalizma« od rada ka potrošnji, kao temeljnoj vrednoti, tako da su joj zajednička obilježja danas najamna egzistencija ili život od plaće, te potrošački stil života. U ostalim bitnim obilježjima ova se amorfn masa — sastavljena od nekadašnjeg radništva, onog dijela činovništva i inteligencije koji su vršio rutinizirane intelektualne radne funkcije, te sitnih vlasnika ili srednje klase — javlja duboko heterogenom.⁷

Temeljne vrednote našeg doba jesu znanost i scijentizam vezani za tehnološki napredak, koji je sinonim za ekonomsku ekspanziju sa blagostanjem i komforom. Uz njih na širem se socijalnom planu bitnim elementima modernističkog tehnicističkog sustava vrednota javljaju vjera u progres, pozitivizam i racionalistički pragmatizam, te poistovjećivanje formalne jednakosti i slobode.⁸ Svaka suvremena organicistička društvena koncepcija stavlja težište na ekonomski rast i racionalističku interpretaciju prirode, tj. na građanske vrednote društvenog napredovanja i potrošački stil života, odnosno mitologiju blagostanja. Potrošnja se pritom javlja i kao oblik sekundarne eksploatacije.⁹

Vodimo li računa da vrednote predstavljaju pokretačku ili motornu snagu čovjekovog djelovanja onda se ovaj proces ekonomizacije ili monetizacije svjesti na interpersonalnoj i intergrupnoj razini logično izražava kao utilitistički i funkcionalno ograničen odnos.

Polazeći od toga da se socijalizam kao projekt ozbiljavanja autentičnih ljudskih potreba, humanih interpersonalnih odnosa i zajednice slobodnih proizvođača može ostvariti samo autonomnim stvaralaštvom radništva i njegovih saveznika, pitanje sistema vrijednosti posebice se nameće. U okviru teorije društvenog pokreta i akcije, naime, nije bitno razmatrati jedino socijalne aktere (agense, grupe) koji se bore u revoluciji (kao procesu autentičnog kolektivnog stvaralaštva), nego jednako tako treba razmotriti vrijednosnu svijest koja prožima svaku fazu društvene akcije, djeluje kao motorna snaga i zapravo se javlja kao suprotnost interesa, te subjektivna, socio-psihološka komponenta totalne socijalne polarizacije antagonističkog (klasnog) karakte-

⁵ Karl Mannheim, *Essays on the Sociology of Culture*, London 1956, p. 227.

⁶ U ovom kontekstu posebice bi trebalo propitati položaj mlade generacije u procesu socijalizacije i personalizacije zbog dominacije krize autoriteta u obitelji, difuzije identiteta mladih ljudi, te »socijalno-psihološkog moratorija« izazvanog lišenošću mladih radnih i obiteljskih obaveza. To je problem koji nam se nadaje središnjim sa stajališta formiranja organske inteligencije radničke klase u onim sklopovima društvene svijesti koje sobom i u nas nosi tzv. omladinska kultura.

⁷ O vrijednosnoj orijentaciji mlade generacije u nas, pored ostalog vidi: (a) Rus, Veljko, »Vrednote slovenskih študentov in slovenske javnosti«, Ljubljana, *Teorija in praksa*, No. 1, 1971, str. 8—21; (b) Petak, Antun, »Idejno-obrazovne pretpostavke društvene mobilnosti mlade generacije«, Zagreb, *Naše teme*, No 9, 1972, str. 1334—1356; (c) Petak, Antun, »Društveni procesi i vrednote mladih«, u Zborniku *Marxizam i marksističko obrazovanje danas*, Centar za društvene djelatnosti omladine RK SOH, Zagreb 1973, str. 91—104.

⁸ Edgar Moren, *Duh vremena*, Kultura, Beograd 1967, str. 66.

⁹ Georges Gurvitch, *Déterminismes sociaux et liberté humaine*, PUF, Paris 1963, p. 305; J. K. Galbraith, *Nova industrijska država*, Stvarnost, Zagreb 1970, str. 184.

⁹ Potrošnja je također, stanoviti izraz evolucije oslobađanja rada i radništva, ali završava u dokidanju stvaralaštva, jer ideal rasta i pokretljivosti reducira na gomilanje materijalnih predmeta i razvoj mogućnosti njihova uživanja. Kako pak je to proces oduzimanja mogućnosti čovjeku da se vlastitim naporom ozbiljuje kao idealni totalitet i ostajanje na pasivnom receptivno-posesivnom ponašanju u pitanju je sekundarna eksploatacija putem povećanja potrošnje, te bitan faktor i aspekt produbljenja situacije otuđenja (ovo je otuđenje u procesu potrošnje).

ra. Mogli bismo, prema tome, reći da svaki društveni pokret nosi obilježje relativno homogene vrijednosne orijentacije, jer samo ona omogućuje njegovo akciono jedinstvo.¹⁰

Međutim, značaj sustava socio-kulturnih vrijednosti transcendiraju političku fazu socijalističke revolucije i jednako je tako važan za »fazu« postupne realizacije socijalne revolucije poslije osvajanja vlasti. Dapače, kako se društveni procesi u socijalističkom društvenom sistemu mogu ponajčešće definirati evolutivnim procesima postupnog i često nezamjetljivog mijenjanja socijalne zbilje, vrijednosnoj svijesti pripada poseban značaj. Ljudi, naime, i tu mogu dijeliti sistem vrednota s društvenom organizacijom, društvenim sistemom, tradicijom, itd., ali se mogu prema njima i kritički odnositi sve do potpunog i radikalnog odbacivanja postojećih društvenih odnosa i vrijednosti. Upravo zato što društveni procesi mogu imati ulogu svojevrsnog adaptera na nove stavove prema našoj egzistenciji, te što prodirući u društvenu svijest daju novo shvaćanje čovjekove povijesne egzistencije¹¹, propitivanje odnosa između kulturno definiranih ciljeva socijalističkog društvenog sistema i sustava vrednota u konkretnoj prosječnoj društvenoj svijesti nadaje se prioritarnim zadatkom.

Podsjećamo istodobno, da živimo kao dio suvremenog svijeta. Prilikom analize suvremenog društva sociologijska i antropologijska kritika radničku i kapitalističku klasu, zbog međusobnog uvjetovanja i razvijanja, ne uzima samo suprotnim, antagonističkim socijalnim akterima, nego i dijelovima jedne nedjeljive i proturječne cjeline u kojoj rad poprima sve više društveni karakter, a eksploatacija postaje sve indirektnija i prikrivenija (posebice u društvu s osiguranom stalnim porastom životnog standarda najširih masa).¹² To je svijet u kojem se bitno ne razlikuju metode upravljanja i rukovođenja (govorimo o etatističkoj ili tehnokratskoj, a što znači hijerarhijskoj strukturi društvene moći), u kojem i nadalje stihijnost čini osnovnu karakterističnu tendenciju dominantnih društvenih procesa, a gotovo univerzalan razvitak proizvodnih snaga u toj konstelaciji pridonosi uniformizaciji kulturnih potreba. Zato je i nastala teorija konvergencije socijalističkog i kapitalističkog društvenog sistema, koja — bez obzira na njenu valjanost ili nevaljanost — govori o nemogućnosti ili u najmanju ruku o velikoj ograničenosti autonomnog društvenog razvitka — naročito malih zemalja.

U tom općem okviru bitnim nam se problemima nadaju autonomnost, te priroda razvoja sistema socio-kulturnih vrijednosti u nas. I to imajući na umu ne samo dominantan, nego i sve ostale oblike produkcionog odnosa,¹³ ili — pojednostavljujući čitavo pitanje — pristupajući ovom problemu sa stajališta temeljnog oblika odnosa vlasništva i klasno-socijalnog odnosa.

¹⁰ Vrijednosna se svijest nalazi u najtješnjoj vezi sa društvenim pokretom kao dinamičkom društvenom pojavom, jer su vrednote zapravo kontemplativno interiorizirane realizacije ciljeva pokreta. To je i podloga sinkretičke isprepletenosti akcijske i vrijednosne svijesti, a što se pak na planu društvene egzistencije pojedinca može identificirati kao izvjesna fuzija individue i kolektiva (doživljava »ja« i »mi« kako bi rekao G. Gurvitch).

¹¹ Rudi Supek, »Historicitet, sistem i sukobi« u Zborniku radova za VI. naučno savjetovanje *Društveni konflikti i socijalistički razvoj Jugoslavije*, I, Jugoslavensko udruženje za sociologiju i Slovensko sociološko društvo, Portorož, 10—13. 2. 1972, str. 18.

¹² Rudi Supek, »Još jednom o alternativni: staljinistički pozitivizam ili stvaralački marksizam«, *Praxis*, No 6, 1965, str. 913.

¹³ Poznato je da je još L. Althusser posebice upozorio da nikad prije u ljudskoj povijesti nije postojalo više simultanih načina proizvodnje nego danas — od predkapitalističkog obiteljskog načina proizvodnje na individualnom seljačkom gospodarstvu, preko elemenata feudalnog načina proizvodnje (kolonati, statut seljačkog sluga), svih varijanata kapitalističkog (najamna egzistencija) do socijalističkog. U društvu, koje povijesno i aktualno čine tako heterogeni dijelovi kao što je to suvremeno jugoslavensko društvo, o tome naročito treba voditi računa.

KONKRETNA VRIJEDNOSNA SVIJEST

HOMOGENIZACIJA ILI DIFERENCIJACIJA SISTEMA VRIJEDNOSTI

Istraživanje tzv. duhovne klime društvenih slojeva, kako je poznato, moguće je jedino ukoliko se vezuje uz dominantan način proizvodnje društvenog života. Stoga analiza sistema socio-kulturnih vrijednosti nalaže preispitivanje obilježja načina života vezanih za dominantne društvene procese.

Izvršena teorijska istraživanja i pokušaji sinteze, putem reinterpretacije rezultata iskustvenih radova¹⁴, pokazuju da je izgradnja industrijskog društva u nas u poslijeratnom razvitku sa industrijskoj civilizaciji ekonomije akumulacije kapitala svojstvenim ekonomizmom i drugim tendencijama izazvala narušavanje normalne evolucije sistema socio-kulturnih vrijednosti nakon faze totalizacije revolucionarnog pokreta, odnosno poslije njegova definiranja kroz narod.

Pod udarima komercijalizacije grupni (klasni) su se simboli (odnosno vrednote) počeli disociirati na univerzalne i individualne. Bitno se ujedno promijenio i doživljaj temporalne društvene dimenzije (vremenitosti, odnosno dinamike i načina ostvarivanja društvenih ciljeva, koje je isticao revolucionarni pokret). Promjena doživljaja vremenske društvene dimenzije ne odnosi se samo na dijelove naroda u koji se procesom totalizacije nastojala prelijati radnička klasa, nego i na avangardu revolucionarnog pokreta. Jedan dio avangarde počinje se ponašati prema determinizmu fuzije doživljaja budućnosti i sadašnjosti, tj. kao da su ciljevi ostvareni, jedan dio biva nezadovoljan, ostali prihvaćaju revolucionarnu dinamiku u tzv. normalnim uvjetima neposredne izgradnje socijalističkog društva, itd.

Disociranje sistema vrijednosti reperkutiralo se kao gubitak mobilizacionog i energetskog potencijala grupnih simbola, pa je time daljnji razvitak pretpostavljao uvođenje ekonomske motivacije i razvoj potrošačkih aspiracija kao novog oblika motivacije. Tako je stvoren jaz između normative društvene svijesti sazdane na društvenim ciljevima revolucionarnog pokreta i rasprostranjenog sistema socio-kulturnih vrednota. Time se pak na svoj način postavlja pitanje mogućnosti legitimiranja društvenog sistema.

Odnos prema temporalnosti — kako smo spomenuli — manifestirao se ili kao doživljaj rastućeg jaza između ciljeva i stvarnosti ili pak kao fuzija doživljaja budućnosti i sadašnjosti. Sukladnost ili identičnost između vizije novog društva i neposredne društvene stvarnosti u proturječnim uvjetima, naime, nije moguća zbog akcionog potencijala vrijednosne svijesti. Disparatnost ciljeva i društvene zbilje gotovo je uvijek prisutna zbog prirode ideala, njihovog svojevrsnog djelovanja na pojedince i grupe. Ali disparatnost stimulatивно djeluje na ponašanje pojedinca i društvenih grupa samo do određene mjere.

Dobije li, naime, disparatnost ideala i stvarnosti obilježje dubljeg jaza, neposredna socio-psihološka konsekvencija (kako po pojedinca tako i po društvenu grupu) može biti osjećaj nesigurnosti, egzistencijalne ugroženosti, sve do frustracije. Izostane li pri tom mogućnost aktivnog mijenjanja onih teme-

¹⁴ Vidi: Rudi Supek i sur., *Društveni procesi i društvene vrednote*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1969 (rukopis); Veljko Rus, *Naše vrednote*, Založba Obzorja, Maribor 1971; Grupa autora, *Teorijski problemi proučavanja strukture i svesti društvenih slojeva* (Prilozi za izradu projekta sociološkog istraživanja), Institut društvenih nauka, Beograd 1973 (umnoženo).

lja društvene zbilje koji su doveli do ovih posljedica neposredan rezultat može biti ne samo gubljenje energetskog (akcionog) potencijala socio-kulturnih ideala, nego i vrijednosna preorijentacija prema poznatom načinu postojanja pojedinca, grupe i društva, drugim riječima prema tradiciji odnosno prošlosti. U tom kontekstu posebnu važnost ima kulturna tradicija, što je u nas ponajbolje pokazala društvena kriza uoči 1971, kojoj je prethodio dugotrajniji proces socijalne diferencijacije. Ponajbolje se to uočavalo u ponašanju inteligencije.

Proučavanje ponašanja intelektualaca u tom je smislu osobito indikativno, jer je intelektualac u pravom smislu izvjestan »idealni totalitet društva« i ima veoma razvijenu potrebu za neposrednom komunikacijom s društvom. Intelektualce bi, dakle, trebao krasiti humanistički utopizam u čijoj je prirodi niže vrednovanje društvene stvarnosti (za razliku od političkog pragmatizma koji idealizira stvarnost.) Ova odlika proizlazi iz činjenice da se marksistička inteligencija više orijentira prema konačnim ciljevima društvenog razvoja a ne prihvaća supstituciju tih ciljeva sa sredstvima socijalističkog društvenog razvoja.

Upravo zato nije čudno što je proces socijalne diferencijacije posebice utjecao na inteligenciju. Tim prije što je samo dio naše inteligencije i bio formiran kao organska inteligencija radničke klase. Dobar dio naše inteligencije pripadao je i pripada tzv. tehničkoj inteligenciji, koliko ona prihvaća idejni koncept prema kojem je znanstveno-tehnički progres odlučujući činilac u rješavanju svih društvenih problema. Iako je univerzalistički i pacifistički orijentiran taj je dio inteligencije zapravo izvorište najrazličitijih tehnokratskih tendencija. Proces ekonomizacije rukovođen principima racionalno-produktivističke ideologije u našem poslijeratnom razvitku ovoj je grupi posebno »davao za pravo«.

Segmentacija i antagonizacija društva na temeljima grupno-vlasničkog odnosa uvjetovala je da se od humanističke (da neopravdano ne kažemo marksističke) inteligencije, čija je stvarna priroda humanistički utopizam, odvoje brojni razočarani ljevičari (koji su ono što se zbivalo doživljavali kao napuštanje krajnjih ciljeva) i veliki krug tzv. »suputničke inteligencije«, (koji se revolucionarnom pokretu pridružio u razdoblju njegovog punog zamaha). Na taj je način bila ojačala — društveno podgrijavana — tradicionalna inteligencija. Ovu inteligenciju kao veoma heterogen idejni i socijalni realitet pored tzv. tehničke i »suputničke« inteligencije čini od ranije brojna malograđanska inteligencija, koja je oduvijek pripadala klerikalističkom ili nacionalističkom krugu. Ta se grupacija počinje okretati prema prošlosti po kojoj se sigurnije hoda, dok samo marksistička inteligencija ustraje na koncepciji socijalizma kao radikalne društvene revolucije (što je u skladu s anticipacijom). Odatle i vezivanje svih drugih podgrupa inteligencije s privilegiranim društvenim slojevima i ustrajanje organske inteligencije radničke klase na kritičko-stvaralačkoj poziciji.¹⁵

Inovativno ponašanje, adaptaciju putem mijenjanja društvene strukture i odnosa, a ne jednostavnu integraciju u sistem po principu suglasnosti, te

¹⁵ Potpunije o tome vidi: (a) Supek, Rudi, *Humanistička inteligencija i politika*, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1971, str. 22–30 i 65–85; (b) Šuvar, Stipe, *Samoupravljanje i druge alternative* (naročito poglavlje »Komunistički pokret i inteligencija«, str. 91–101), Centar za aktualni politički studij Narodnog sveučilišta grada Zagreba, Zagreb 1972; (c) Šuvar, Stipe, *Nacionalno i nacionalističko*, Marksistički centar, Split 1974, str. 119–205.

KONKRETNA VRIJEDNOSNA SVIJEST

prevladavanje (izbjegavanje) preorijentacije prema prošlosti, možemo očekivati jedino ukoliko je jaz između društvenih ciljeva i stvarnosti »optimalan«. Ukoliko je jaz prevelik, normativni sistem vrijednosti izgubit će sposobnost integracije društva, a time i ostvarenja složenije razvojne razine. Ako je pak suglasnost između ciljeva i stvarnosti zamjetna, onda je konsekvenca gubitak pokretačkog potencijala.¹⁶ Jedan i drugi tip odnosa između društvenih ideala i realiteta izaziva, međutim, različite konsekvence po vrijednosnu orijentaciju ovisno o kojoj se društvenoj grupi radi.¹⁷

Da bismo barem naznačili odgovor na naše pitanje zadržat ćemo se ukratko na nekim temeljnim obilježjima dominantnih društvenih procesa u našoj suvremenosti.

Temeljitu pažnju vjerojatno ponajprije treba posvetiti istraživanju utjecaja predindustrijskog ethosa seljaštva na sistem socio-kulturnih vrijednosti u prosječnoj društvenoj svijesti pripadnika revolucionarne jezgre u fazi oružane borbe (kada su seljaci u još uvijek agrarnoj zemlji činili dominantnu socijalnu osnovu) i na vrijednosnu orijentaciju osnovnih socijalnih nosilaca izgradnje samoupravnog socijalizma u fazi masovne i silovite urbanizacije. Što se i kako zbivalo sa sistemom vrednota revolucionarnog pokreta kada je on dolazio u doticaj sa heterogenom seljačkom tradicijom i njoj svojstvenim idealima u našim krajevima, a posebice što se zbivalo sa vrijednosnom svijesću proizvođačkih slojeva gradskog stanovništva pod utjecajem procesa urbanizacije, koji je s obzirom na konkretne društvene uvjete upravo u tom smislu izazivao izvjesno socijalno rastakanje radništva?

Kao što ljudi ne mogu jednostavno iskočiti iz objektivnih spona kojima su povezani sa svojom društvenom okolicom, tako i onda kada se promijeni društvena zbilja ne mogu odmah prevladati širok dijapazon ograničenja što ga predstavlja tradicionalizam, a koji se u obliku sistematiziranog kolektivnog iskustva usvaja putem transfera kulturne tradicije. (Taj je transfer ujedno mehanizam kulturnog kontinuiteta). Utjecaj dominantnih društvenih procesa ogleda se pak prije svega u obliku destrukuiranja i restrukturiranja odnosa i sadržaja namrijetog sistema socio-kulturnih vrednota. I to bez obzira što su vrednote trajnije osobine društvenih grupa i pojedinaca od stavova, mnijenja i sudova.¹⁸

Nemoguće je, međutim, zapostaviti važnost i ulogu što ih sistem socio-kulturnih vrednota seoske kulture ima po ponašanje one mase seljaštva koja u nas sudjeluje u procesu deagrarizacije. Naime, kultura sela i grada nalaze se u antagonističkom odnosu, bez obzira što u procesu kulturne interakcije

¹⁶ Sekulić, Duško, »Motivacija i socijalna akcija«, Zagreb, *Revija za sociologiju*, No 3, 1975, str. 3—15.

¹⁷ Bez ikakve specifikacije može se reći da veliki jaz između ideala i stvarnosti vjerojatno kod grupa koje po stupnju strukturiranosti ne prelaze razinu agregata može imati dvojak učinak: izazvati strukturiranje i kristalizaciju vrijednosne svijesti ili pak svojevrsan oblik splašnjavanja socijalno-akcijskog elementa (čak i regresiju, napuštanje i obeshrabrenje). Konkretni učinak ovisi o karakteru društvenog sistema i društvene grupe. U klasnim društvima suvremenog kapitalizma organizacije grupe na vlasti odlučuju se na izvjestan oblik inovativnog socijalnog ponašanja i primjenu različitih taktičkih sredstava i mjera, a defavorizirane grupe često ne dostižu razinu spontanog samoaktiviteta i jasne vrijednosne orijentacije zbog uronjenosti u kulturu koja legitimira taj sistem. Etatiistička društva reaguju drugačije: vladajući birokratski sloj pribjegava represivnim mjerama kojima želi izazvati prisilnu identifikaciju sa sistemom, a da radničko-seljački slojevi ne bi bili razočarani i frustrirani izlaže ih se ideologizaciji. Međutim, vladajuće su grupe u jednom i drugom slučaju sistemski orijentirane, nastoje očuvati postojeći sistem, dok se deprivilegirane grupe javljaju sa manje ili više izraženim realnim ili utopističkim usmjerenjima spram budućnosti, prema nadmašivanju konkretnih sistema. Itd.

¹⁸ Rihman-Auguštin, Dunja, *Pretpostavke za istraživanje vrednota budućnosti*, Ekonomski institut, Zagreb 1970, str. 9.

seoska kultura permanentno apsorpira proizvode gradske intelektualne i znanstvene društvene strate, te tako u modernom dobu ne prelazi razinu folkloru i lokalne ekspresije povijesti civilizacije¹⁹ (što je zapravo oblik njenog iščezavanja).

Iako je prema nekim autorima nemoguće dokazati kontinuitet određenih tradicionalnih obrazaca seljačke kulture u gradskim uvjetima,²⁰ neotklonjiva je hipoteza o prisutnosti seljačkog mentaliteta u gradu.

U domeni proizvodnje i rada u tradicionalnoj kulturi prevladavaju ove (prakseološke) vrijednosne orijentacije: primarnost posjedovanja resursa zemlja nad načinom njihova korištenja, čuvanje neokrnjenosti imovine i izbjegavanje proizvodnog rizika, ograničenost i nepromjenljivost proizvodnje, poštovanje tradicijom utvrđenog i provjerenog prirodnog slijeda radnih aktivnosti te izbjegavanje inovacija i eksperimenata, prilagodba prirodnim ritmovima sa ravnodušnošću prema racionalnosti, disciplini i efikasnosti rada, te ograničena produkcija dobara sa naglaskom na njihovu raspodjelu.

Homogenost, grupno shvaćanje pripadnika zajednice, neposredna preglednost odnosno transparentnost i samodovoljnost ovih zajednica — kao strukturalna obilježja — determiniraju slijedeće socijalne vrednote, predindustrijskih sredina odnosno klanskog mentaliteta: ekstremni familijarizam, tendenciju povezivanja u klanove (klike), grupni egoizam srodničkih i drugih skupina, tendenciju čuvanja kontinuiteta grupe, podložnost paternalističko-nasljednom autoritetu, agilani i obranaški stav prema »vanjskom svijetu«, nepovjerenje i netrpeljivost prema »strancima«, i dr.

Političke vrednote, koje su nezanemarljive, bile bi: preferiranje neformalne i stabilne samoupravne tradicionalne lokalne zajednice zajedno s paternalističkim rješenjima na temelju obiteljskog autoriteta (dovodi do izolacionizma), koegzistencija autoritarnog pojedinca (oca) i demokratske procedure rasprave sa kolektivnim usvajanjem odluka, familijarnost i rođачke veze (kao podloga klikaške atmosfere), mentalne strukture dominacije i podaništva, usmena kultura primjerena pastirskom načinu života, itd.²¹

Ne samo što su te prakseološke, socijalne i političke vrednote zamjetne u selu, neprestano u konfliktu s industrijalizmom i progresizmom kao vrijednosnim sindromima, nego još uvijek čine konstantu našeg društvenog života.

Jedno obilježje načina proizvodnje u nas i dalje je perzistencija svojevrsnog najamnog radnog odnosa i reprodukcije industrijske birokracije i tehnokracije (hijerarhijske strukture moći). Taj se proces, izazivan djelovanjem proizvodnih kolektiviteta u tržišnim uvjetima donedavno imenovao koncen-

¹⁹ Civilizacija je jednostavno rečeno »kultura ljudi koji žive u gradovima« (Kluckhohn, Clyde, *Culture and Behavior*, New York 1962, str. 20).

Selo je zapravo primarna teritorijalno-socijalna zajednica neposredno vezana za zemlju, koja je istodobno i životna odnosno reproduktivna zajednica (jer se društvo unutar sela stalno obnavlja prema određenim pravilima). Vidi detaljnije: Redfield, Robert, *The Little Community and Peasant Society and Culture*, Phoenix Books, The University of Chicago Press, Chicago 1967.

²⁰ Skolnikova, Olga, »Die Nachbarschaft in Prager Mietshäusern am Ende des vorigen und am Anfang dieses Jahrhunderts«, in *Kontakte und Grenzen*, Göttingen 1969, SS. 345—352.

²¹ Vidi o tome detaljnije npr. u slijedećim radovima: (a) Novosel, Pavle, »Reforma, samoupravljanje i socijalna psihologija predindustrijskog mentaliteta«, Zagreb, *Naše teme*, No 12, 1967, str. 2159—2176; (b) Županov, Josip, »Egalitarizam i industrijalizam«, Zagreb, *Naše teme*, No 2, 1970, str. 237—296; (c) Šušar, Stipe, »Vrednote tradicionalne kulture u našem društvenom razvoju«, Zagreb, *Sociologija sela*, No 27—28, str. 5—13 (objavljeno i u djelu istog autora *Između zascoka i megalopolisa*, Centar za sociologiju sela Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1973, str. 127—134); (d) Rihtman-Auguštin, Dunja, »Uvid u jedan segment kulture grada«, Zagreb, *Sociologija sela*, No 31—32, 1971, str. 86—95.

KONKRETNA VRIJEDNOSNA SVIJEST

tracija društvene moći u centrima otuđene moći i transformacija društvenog u grupno vlasništvo. Ove tendencije su se očitovale kao izrazita opredijeljenost za grupno-poduzetnički i tzv. dirigistički i tržišni model upravljanja poduzećem, dok je istodobno konstatirana najmanja opredijeljenost za globalni samoupravni model.²² Tako koncentrirana moć javila se prilikom društvenih sukoba posrednikom, bilo između dijelova radničke klase, bilo između regija ili pak između nacija odnosno republika.

Prošli, sadašnji i budući društveni sukobi u nas sasvim sigurno su poli-deterministički uvjetovani. Kako je poznato da se ti sukobi ukrštaju u izvjesnim čvorovima, valja vidjeti gdje se te linije ukrštavaju i reamplificiraju stare društvene odnose. U našoj su literaturi o društvenim sukobima — poznato je — nazočna tri pristupa analizi: *tridicionalno-ekonomistički* (sukobi generiraju iz raspodjele koja izlazi iz okvira radne organizacije i reflektira se na razinu društvenih grupa u obliku privilegija i defavorizacija), *politički* (procesi decentralizacije doveli su do krize raspodjele društvene moći zbog posredničkog ponašanja političkog faktora), te *funkcionalno-organizacioni* (diferencijacija društva i pojava interesnih grupa u vremenskoj dimenziji, što se nije priznalo, a dovelo je u pitanje revolucionarnu spontanost).²³

Pojava koncentracije društvene moći i njena otuđivanja od proizvođača zapravo je uvelike presjekla mogućnost ozbiljenja vrednote samoupravne vertikalne društvene integracije. Kako delegatski sistem još uvijek nije ukorijenjen, tako ovaj ideal zasad nije ostvaren.

Uvođenje novog institucionalnog sistema kojim je osnovom društvenog sustava definirana osnovna organizacija udruženog rada kao proizvodna i samoupravna jedinica, reakcija je i na istiskivanje samoupravljanja na horizontalnoj društvenoj razini. To se istiskivanje odvijalo putem uspostavljanja hijerarhijske strukture moći i monopolizacije poduzetničke funkcije.²⁴

Iako je, prema tome, u pitanju bila borba protiv potiskivanja i potčinjavanja proizvođačkih slojeva (pojava praćena socio-ekonomskom i socio-kulturnom diferencijacijom), danas se zamjećuju dvije osnovne tendencije koje onemogućuju ovladavanje radničke klase ukupnom društvenom reprodukcijom: obnavljanje industrijske birokratske ili tehnokratske strukture u osnovnim organizacijama udruženog rada i deourizacija, odnosno zamjetan proces okrupnjavanja OOUR (jer funkcionalno-proizvodni odnos još uvijek nije prevladan samoupravnim odnosom), te neposredna opasnost monopolizacije odlučivanja u sferi razmjene rada (SIZ-ovi).

Bitnom se karakteristikom načina života proizvođačkih slojeva stanovništva u nas zbog takvih obilježja nadaje njihova uronjenost u instrumentalnu industrijsku proizvodnju i dominacija racionalno-funkcionalističkih, utilitarističkih odnosa, rutinskog standardiziranog rada, te komercijalizacija i monetizacija društvene svijesti. Pretvaranje ovih slojeva iz prethodno politizirane u producentsko-konzumentsku masu praćeno je stoga razaranjem solidaristi-

²² Josip Županov, »Udruženi rad i hipoteka grupnog poduzetništva«, u Zborniku *Od udruženog rada do asocijacije slobodnih proizvođača*, Svezak I, Naše teme, Zagreb 1975, str. 149—160.

²³ Vidi, primjerice: *Društveni konflikti i socijalistički razvoj Jugoslavije*, Svezak I, II i III, Zbornik radova sa šestog naučnog savjetovanja sociologa Jugoslavije, Jugoslavensko udruženje za sociologiju i Slovensko sociološko društvo, Portorož, 10—13. 2. 1972.

²⁴ Županov, Josip, »Samoupravno poduzeće«, u *Proizvodne organizacije i samoupravljanje*, I dio, Prilozi izučavanju društvenog sistema, Svezak II, Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb 1975, str. 21—30.

čkih i egalitarističkih vrijednosti. Funkcionalna diferencijacija na osnovama prethodnih procesa izaziva pak jednostavno prenošenje i generalizaciju načela efikasnosti i racionalnosti iz proizvodnje u društveni i kulturni život. (To je zapravo i podloga procesa obnavljanja industrijske birokracije i monopolizacije društvenog odlučivanja od strane stručnih službi samoupravnih interesnih zajednica po načelima tehnokratizacije.)

Kako je industrijski rad repetitivan, a s obzirom na temporalnu regulaciju podvrgnut mehaničkom režimu, njegovo je obilježje rutinizacija koja općenito ide protiv spontaniteta. (Standardizirane uloge ubijaju prirodnost ljudskog odnosa jer se odvijaju po principu podjele rada a ne uvažavaju društveno akcionu dimenziju.) Tu se korijeni i društvena formalizacija sa homogenizacijom odnosno uniformni stil života. Despiritualizacija rada i provođenje linije autoriteta pridonose alijenaciji, depersonalizaciji koju produbljuju sredstva masovnih komunikacija i kultura masovnog društva. (Naime, demokratizacija kulture smještavana je u okvir robno-novčanih odnosa, te se nije moglo govoriti o razvitku autentičnih kulturnih potreba.)²⁵

Društvena raspodjela materijalnog i duhovnog bogatstva, odnosno ekvivalenta za rad, odgovara raspodjeli uvjeta proizvodnje, koja je još uvijek hijerarhijska i socijalističkim mehanizmima nedovoljno korigirana. Kako je u uvjetima komercijalizacije temelj motivacije tražen unutar razvitka potrošačkih aspiracija, u ograničenom je dobru ostvarenje materijalnog probitka kao ideala razumijevalo svojevrstu orijentaciju na »zakidanje« drugih, odnosno socijalnu diferencijaciju izvedenu iz distribucije uvjeta proizvodnje i položaja u podjeli rada.²⁶

Budući da je time naglasak stavljen na privatizaciju, generirao se specifičan sistem vrijednosti u prosječnoj društvenoj svijesti koji je samo u nekim obilježjima univerzalan, a inače specifičan. Univerzalizacija i homogenizacija ostvarivana je u domeni potrošačkog stila života. Socijalni temelj ove pojave nalazi se pak unutar postojećeg dominantnog načina proizvodnje. Potpunija raščlamba pokazuje da je to sistem vrijednosti po mjeri interesa tehnobirokracije.²⁷

Međutim, kako pored društvenog vlasništva (koje se nije uvijek manifestiralo kao socijalizacija odlučivanja o uvjetima živoga rada, nego i kao monopolizacija zahvaljujući grupnom vlasništvu i otuđenim centrima društvene moći) u nas postoji privatno vlasništvo (sa i bez obiteljskog načina proizvodnje), te kako je čitav ovaj razvitak tekao na temeljima heterogene baštine i tradicije,²⁸ homogenizacija sustava vrijednosti u drugim dimenzijama nije dosegla toliki stupanj.

Vodeći računa o društvenom položaju — iako u nas ne postoji klasna borba u kojoj bi bilo koja društvena grupa sada neposredno vraćala i uspostavljala kapitalističke ili etatističke društvene odnose — na tragu razvitka samoupravnih odnosa nije ostvarena homogenost socijalističkog sistema vri-

²⁵ O tome vidi primjerice: Nemanjić, Miloš, *Kulturne potrebe*, Vuk Karadžić, Beograd 1974, str. 76—78; Ranković, Milan, *Kultura i nekultura*, Vuk Karadžić, Beograd 1974, str. 50.

²⁶ Toš, Niko, *Družbena enakost in razvoj*, Založba Obzorja, Maribor 1974.

²⁷ Petak, Antun, »Zabavna štampa — činilac masovne kulture«, Zagreb, *Naše teme*, No 10—11, 1975, str. 1501—1604.

²⁸ O utjecaju kulturne tradicije vidi: Bogdan Denitch, *Working Papers on the International Study of Opinion-Makers*, Vol. 3, Bureau of Applied Social Research, Columbia University, New York 1970 (mimeographed).

KONKRETNA VRIJEDNOSNA SVIJEST

jednosti.²⁹ Tome na svoj način pridonosi i normativna društvena svijest ili kako Vladimir Bakarić kaže pišući o samoupravnom društvu kao obliku diktature proletarijata: »Radnička je klasa bila degradirana od subjekta na objekt... U posljednje se vrijeme to popravlja, ali u nedovoljno definiranom smislu, tj. govori se o »klasnom sadržaju« samoupravljanja što ne definira klasne zadatke, pa se može shvatiti i kao briga o radnicima«.³⁰ Kako je poznato ovi procesi nisu mimoilazili i ne mimoilaze niti članstvo Saveza komunista.

Prema tome, iz činjenice da u nas pored dominantnog načina proizvodnje (koji se nastoji generalizirati), postoje i drugi načini proizvodnje (bilo kao prežici iz prošlosti, transformacije dominantnog načina ili pak kao nukleusi za budućnost), iz činjenice da se socijalne grupe nalaze u proturječnom društvenom položaju, a da ne govorimo posebice o karakteristikama subjektivnih društvenih snaga, proizlazi i pluralizam vrijednosnih orijentacija. Iz toga proizlazi i njihov različit odnos prema društvenom sistemu (počam od tehnokratskih preko etatističkih do samoupravnih orijentacija).

Taj pluralizam zamjetan na razini tzv. prosječne društvene svijesti a ukorijenjen u tradiciji osobito je u nas — kako smo spomenuli — potkrijepljen procesom socijalne diferencijacije. Brojni su varijeteti orijentacija koji se uspostavljaju prelamanjem vrsta tradicije i procesa socijalne diferencijacije, a koji bitno utječu na socijalnu identifikaciju.³¹ Iako je u pitanju specifičan sinkretizam vrijednosnih orijentacija (odatle često neartikuliranih i kompetitivnih) one se javljaju barijerom prirodne evolucije ljudske društvenosti. Poseban značaj imaju za odnos prema samoupravljanju.³² Tako se npr. kod pripadnika tzv. »srednje klase« javljaju kao tendencija monopolizacije društvenog interesa i ulaze tek u sklop managerskog, korporativnog ili buržoaskog socijalizma, a ne samoupravljanja.³³

Govorimo li posebice o radničkoj klasi, onda nesumnjivo prvo treba podvući činjenicu, da ona u nas izvorno predstavlja heterogen socijalni i idejni realitet. Nadalje, iako je zbog zakazivanja vertikalne socijalne integracije i zbog konkurentskog suprotstavljanja dijelova radničke klase na tržištu radne snage i roba, te zbog vrijednosne homogenizacije, koja odgovara tzv. produktsko-konzumentskoj masi, izostalo zamjetnije i masovnije spontano vrijednosno određenje na tragu socijalizacije društvene moći, objektivno je njezin društveni položaj takav da je osnovna masa sudbinski vezana za samoupravljanje. Međutim, iako analiza konkretne socio-psihološke svijesti naše radničke klase dosad nije izvršena, tako da nam taj zadatak predstoji, može

²⁹ O sistemu vrednota društvenih grupa u nas vidi detaljnije: Antun Petak, »Društvena svijest i marksističko obrazovanje«, u Zborniku *Od udruženog rada do asocijacije slobodnih proizvođača*, Svezak II, Naše teme, Zagreb 1975, str. 191—198; Antun Petak, »Društveni i kulturni korijeni ekspanzije malograđanskog i tradicionalnog sistema socio-kulturnih vrijednosti«, *Kulturni radnik*, No 4, 1975, str. 128—149.

³⁰ Vladimir Bakarić, *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, Informator, Zagreb 1974, str. 79.

³¹ Lučev, Ivan, »Socijalni karakter i politička kultura«, Beograd, *Sociologija*, No 1, 1974, str. 23—44.
³² Ima sociologa koji — da krajnje simplificirano interpretiram njihov pristup — kao da upravo na temelju socio-kulturne distance i političke identifikacije, tj. na temelju vrijednosne orijentacije motre i socijalnu strukturu suvremenog jugoslavenskog društva. Goričar npr. piše o tri temeljne institucije suvremenog jugoslavenskog društva koje se u praksi mogu identifikirati i kao sistemi socio-kulturnih vrednota, a koje nose određene socijalne snage ili akteri. (Goričar, Jože, »Žarišta globalnih konflikata u jugoslovenskom društvu«, u *Društveni konflikti i socijalistički razvoj Jugoslavije*, Referati, III dio, VI. naučno savjetovanje, Jugoslovensko udruženje za sociologiju i Slovensko sociološko društvo, Portorož, 10—13. 2. 1972, str. 135—154).

³³ Kuvačić, Ivan, »Ideologija srednje klase«, Zagreb, *Praxis*, No 3—4, 1972, str. 351—373.

se slobodno ustvrditi da — barem zbog izloženosti procesu socijalizacije u kojem se zamjećuje utjecaj pluralističkih i antagonističkih faktora³⁴ — objektivno postoji nejednoznačna vrijednosna orijentacija.

ZAKLJUČNI STAV

Razvitak jugoslavenskog društva rezultirao je usložavanjem društvene strukture i odnosa. Izgradnja samoupravljanja unatoč postignutim rezultatima dosad nije dokinula duboko protivrječnu prirodu položaja proizvođača i ostalih grupa u procesu proizvodnje (koji je društvenog karaktera) i raspodjeli (mogućnost individualnog prisvajanja). Prisutnost osnova klasno-socijalne diferencijacije uvjetuje postojanje niza sekundarnih društvenih grupa, koje se razlikuju po svom položaju u hijerarhijski organiziranom društvu (i to gotovo prema cjelokupnom kompleksu dimenzija socio-kulturne diferencijacije), odnosno koje se zato nalaze u različitim — konfliktnim i u antagonističkim — društvenim odnosima. U toj objektivnoj društvenoj situaciji korijeni se pluralizam vrednota.

Vrijednosni je pluralizam uvjetovan već činjenicom da se sve društvene grupe zapravo još uvijek ne nalaze u istom razvijenom socijalističkom produkcijskom odnosu. Živimo u društvu koje karakterizira pluralizam kultura i načina proizvodnje, bez obzira što se može govoriti o dominantnom načinu proizvodnje i života. Budući da kao prežici iz prošlosti ili pak kao nukleusi za budućnost postoje i drugi načini proizvodnje te da se u tim uvjetima nameće pitanje finaliteta ponašanja subjektivnih društvenih snaga odnosno aktera, bjelodano je postojanje tzv. pluralizma vrijednosti. Taj pluralizam, dapače, postoji na razini tzv. prosječne društvene svijesti, gdje se neartikulirano i sinkretizirano javlja u obliku često kompetitivnih i međusobno isključivih ideala, čija pak kristalizacija u masovnijim razmjerima nije dostigla stupanj potreban za samoosvještavanje o prirodi te orijentacije.

Antun Petak

SYSTEMS OF VALUES IN CONCRETE SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONSCIOUSNESS

(S u m m a r y)

Every form of social organisation makes efforts to insure its identity. In other words, the supposition, which must be carried out in order to reproduce a certain way of production in the mode of life, consists in the fact that individuals and social groups accept institutionalized normative system as their own value orientation, to be able to connect their own identity with it.

However, the system of socio-cultural values regularly comes into opposition with the social reality, and it makes efforts to solve, ideally, the way of existence of an individual as the member of a group, and the group (class) as a part of society. Its final activity and motor power, which moves people to carry out such a project

³⁴ O nekim aspektima ovog složenog društvenog i znanstvenog pitanja vidi: Petak, Antun, »Zabavna štampa — činilac masovne kulture«, Zagreb, *Naše teme*, No 10—11, str. 1501—1604 (posebice str. 1508—1530).

KONKRETNA VRIJEDNOSNA SVIJEŠT

by means of social action, seems to be hidden in it. The final consequence of a certain contrast of the two or more systems of value consciousness is the open conflict between the social groups. That particularly becomes evident when class in the process of totalization, besides its special interests, manages to speak »in the name of the right of all people«, and equalizes itself with value consciousness of the whole society. That is why Marx, in his programme for the theory of classes, accentuates the social (class) consciousness.

In the contemporary, that is, normal conditions, the working class and other social groups, have been exposed to the ideals of the producer-consumer civilization in the process of socialization. The problem, concerning formation of the revolutionary socialistic system of socio-cultural values in the West and in the East, is again rather emphasized. In other words, if we consider values as the symbols of interpretation, choice and realization of social roles and the instruments of social control and pressure, we cannot neglect the ruling culture of the capitalist and state socialist society. Values, that those organicistic social conceptions (economic growth with the mythology of social ascent-promotion and welfare, as well as with the utilitarian and functionally limited relation between people and groups) originate from, serve to preserve the existing social system. This is particularly important from the viewpoint of socialism, regarded as the project that can be realized only by means of autonomous creativity of the working class and its allies.

System of socio-cultural values is particularly important for the »phase« of social revolution after the take over of power, because social processes gradually and unperceivably change social reality, and the way of people's participation depends upon whether they share the same system of values with social organisation or they have critical attitude towards normative social consciousness, until it becomes abolished.

The author has tried to research the problem taking Yugoslavia as an example. The development of industrial society, after the liberation, progressed on the foundations of the capital formation economy, and owing to the process of economization of consciousness, what caused interruption of natural evolution in the system of socio-cultural values, after defining revolutionary movement through nation. Disociability (instead of differentiation) of group-class symbols into the universal and individual ones took place, as well the changes in experiences of temporal social dimension, what caused the decline of energetic potential of group symbols (together with the decline of motivation). A certain disparity between the ideals and social reality has always been present though, but owing to that process, the gap between the interiority of values and reality, has passed that critical limit up to which the disparity is stimulating. The immediate socio-psychological consequence may be a feeling of insecurity, even frustration, because of the existential thread, with the new value orientation (usually towards past). We find a proof of such a movement in the events of the 70's.

In order to find the consequences of social status upon value orientation, the author has occupied himself with some fundamental characteristics of social processes. He showed the influence of the pre-industrial ethos of peasantry upon value orientation of principal social participators in the development of the self-managing socialism. In his opinion,, dominating social processes caused destructuralization and restructuralization of hierarchy, and the content of the system of socio-cultural values in practical, social and political dimensions of the traditional and revolutionary value orientation. The roots of the more prevailing orientations for the group-contracting and so called dirigistic model of management can be seen in the persistence of a certain wage relation, and in the reproduction of the hierarchic structure of power, as well as in the commodity-monetary market relation.

Concentration of social power, and its alienation from a producer interrupted, to a great extent, a possibility for the realization of values of the selfmanaging social integration, therefore, delegate system and the constitution of basic organizations of associated labour, represent new institutionalized attempt in the realization of self-management.

Essential characteristic in the way of life of production strata is still their occupation with the instrumental industrial production, rationally-functional relation, routine labour and monetarization of social consciousness, in spite of the good re-

REVIJA ZA SOCIOLOGIJU

sults, achieved in overcoming the situation of alienation by means of the development of self-management on horizontal social level. Functional differentiation causes generalization in the principles of effectiveness and rationality applied on the whole social and cultural life. Alienation and depersonalization are deepened by the products of mass culture in mass-media. Social differentiation, brought out from the distribution of production conditions and position in the division of labour, also represents basis for the consumer aspirations and privatization etc. Specific system of socio-cultural values in an average social consciousness, has generated in such conditions. Universality and homogeneity were being realized only in domain of the consumer style of life, but not so much when the socialist system of all the self-management as a value, comes in question.

The author concludes that the existence of the objectively different ways of production, contradictory social status of groups and characteristics of subjective social forces in the contemporary Yugoslav society, cause the existence of pluralism of value orientations. There is a number of varieties among those orientations, but what they all — except the revolutionary self-managing value orientation — have in common, is the fact that they represent a barrier to the natural evolution of human sociability, presupposed by socialist revolution. In the so called average social consciousness, pluralism of values has been noticed in more or less all social groups, and it could be characterized as unarticulated, sincretically connected, very often competitive and mutually excluding ideals.

Translated by *Biserka Cesarec*